

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az *Origanum vulgare* elnevezései a magyarban

1. Olasz konyhák ételeinek fűszerei között gyakran találkozhatunk az o r e g á n ó val. Nem hiányozhat pizzákról, olasz tésztamártásokból, rizségelekből, különféle zöldséges ételek elmaradhatatlan kelléke. Napjainkban főleg Dél-Európában, így Görögországban, Olaszországban és Törökországban hasznosítják ezt a régi gyógy- és fűszernövényt.

Az oregánó (*Origanum vulgare*) illatos évelő növény, cserjésekben, meleg erdeinkben nálunk is őshonos. Ibolyás-pirosas virágzó hajtásvége szárítva és apróra morzsolva régebben fontos gyógy- és fűszernövény volt. A kínai orvosok a láz, a hányás, a hasmenés, a sárgaság és a viszketéses bőrbetegségek hagyományos gyógyszereként évszázadok óta használták. Az európai népek az oregánót a majoránnához (*Origanum majorana*) hasonlóan fűszernövényként, emésztésserkentőként, köhögésekhez, megfázásokhoz, influenzához és mellkasi fájdalmakhoz köptetőként, valamint ízületi gyulladások megelőzésére fogyasztották. Teája aromás, köhögéscsillapító, étvágyjavító és idegnyugtató hatású (MICHAEL CASTLEMAN, Gyógynövény enciklopédia. Bp., 1994. 379; RÁPÓTI JENŐ — ROMVÁRY VILMOS, Gyógyító növények. Bp., 1983. 264).

2. Az oregánó 'Origanum vulgare' legkorábbi elnevezése, a *feketegyopár* 1470 k. tűnt fel a magyar nyelvben: Origanum: *feketegyopar* (Casanete-glosszák: RMGl. 279), 1500 k.: De origano: *fekethe gyopar* (Strassburgi Glosszák: RMGl. 279), Origanum: *fekethe [gio]-par* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 279), 1520 k.: Origanu^m: *fekethew gypaar* (Növénynevek: RMGl. 279), 1525 k.: Origanum: *Fekethe Gyopar* (Ortus Sanitatis: RMGl. 279), 1590: Origanum, orminiu^m: *Fekete gyopar* (Szikszai Fabricius, Nomenclatura: RMGl. 279), 1595: Origanum, Cunila *Fekete gyopar* (Beythe András, Fiveskönyv. Németújvár, 68), 1610 k.: Origanum: *Fekethe giopar* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 279), 1690: *fekete gyopárnak* gr. (PP: PaxC. 16: NySz. 1: 1031), 1702: *fekete gyopár* (Misk: Vkert. 336: NySz. 1: 1177), 1745: *Fekete Gyopár* (Taxa Justi Joannis Torkos, Taxa Pharmaceutica Poseniensis. Posenii, 7), 1775: *Fekete gyopár* (Csapo József, Új füves és virágos magyar kert... Posenban, 105), 1783: *Fekete Gyopár* (Benkő József, Nomenclatura Botanica. Fülzeres nevezetek. Linneus rendi Ízerént. In: Molnár János, Magyar könyv-ház. I. szakasz. Benkő József Urnak Fülzeres bővebb nevezeti. Poseny, 388), 1798: *Fekete gyopár* (Veszelszki Antal, A' növény plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv. Pesthen, 330), 1807: *fekete Gyopár* (Magyar fűvész könyv. Melly a' két magyar hazábann találatható növényeknek megismerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerént. Debreczenbenn, 352), 1845: *Fekete gyopár* (Kováts Mihály, Háromnyelvű fejtő természetthon titoktan orvostudomány műszótára, az az onomatologia physiographica chemica jatrixa triglotta philologica. II. rész: Növénybölcesség a' vagy, háromnyelvű fejtő növénynev műszótár. Budán, 201).

A *fekete gyopár* magyarzó utótaggal (-fű) is megjelenik: „*Fekete gyopár fűvet*” gr. (Lippay János, Poseni kert... I—III. Nagyszombat, [később] Bécs, 1664—1667. 2: 166).

A *gyopár* ótörök eredetű (vö. türk *yipar* 'erős szagú növény'), eredeti jelentése 'különféle erős szagú fűszernövény' (TESz., EWUng., SzófSz., MNY. 1943: 359, 1969: 136).

A *fekete* jelzőnek megkülönböztető szerepe van, feltehetőleg a növény lilás, kékes virágaira utaló (vö. *sárga gyopár* 'Helichrysum arenarium' a sárga színű virágról), esetleg a növényben található fekete festőanyagra: „Ennek Lugijával a' gyapjat 's fonalat feketés *lzinre* változtatni lehet” (Csapo József, Új füves és virágos magyar kert... Posenban, 1775., 1792². 106).

A *fekete gyopár* 'Origanum vulgare' gyógyító hasznáról korai fűvészkönyveink részletesen beszámolnak: „Az *fekete gyopárnak* leuelet ha borban, megh főződ es izod, merges dihős allat harapaát meg gyogitya”. (Beythe András i. m. 68), „Ha eczötben izod, fog faiaát es fuladaát gogit... Nyelu dagadaát, nyak tápnak le zallaát, megh gyogitya ha moód vele.” (uo. 69), „Ha varga zurokkal özue főződ az gyopar leuelet es vizet, es reia kötöd, az merges kőues keleőket meg fakaztya, az be reket keleőket kinittya” (uo. 69). A XVI. századi orvosi könyv csak *fekete gyopár* néven említi az oregánót: hasznos gutaütésben: „A3 Guta wteľben mȳkor a3 Ember vgȳ fekwȳk mȳnth egȳ holt... Cȳombort, Maȳorät, *Fekete gȳoparth*, Lomentath, Borľfweth, fonnȳas megh vȳzben, es e3zel keoľd be” (42/17); gyomor felpuffadása ellen: „Gȳermekchenek haľ dagadaľarol” (293/11): „*Fekete gȳopart* ... fonnȳa3 megh vȳzben, es egȳ napon keccheris a3zal parolȳad” (293/17).

3. A TESz. első adata *gyopár* szavunkra 'Origanum vulgare' jelentésben 1966-ból származik (CSAPODY—PRISZTER, MNövsz.), ugyanezt a téves adatot átveszi az EWUng. is. CSAPODY—PRISZTER i. m. felhívja a figyelmet arra, hogy a „név hibás, téves vagy összetévesztésre adhat alkalmat... semmiképpen se használjuk, sőt lehetőleg irtsuk ki nyelvünköbľ” (14).

Az 'Origanum vulgare' jelentésű *gyopár* azonban jóval korábban, 1577-ben tűnt fel a magyar nyelvben: 1577: origanum: *giapar* (Kolozsvári Glosszák: RMGl. 279), 1578: *Gyopár* (Melius Juhász Péter, Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. 1578. 115); vö. a *fekete gyopár* 'Origanum vulgare' első megjelenése 1470 k.

A XVII. századtól a *gyopár* 'Origanum vulgare' már nem adatolható herbáriumokból, nyilvánvalóan azért, mert a *gyopár* elnevezést már más jelentésben használták: Gnaphalium + Pseu-

dognaphalium (*erdei gyopár* *G. sylvaticum*, *henye gyopár* *G. supinum* stb.) (PRISZTER SZANISZLÓ, Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára. Mezögazda Kiadó. Budapest, 1998. 104).

4. 1533-ban körülírással jellemzik az oregánót, az izsóphoz (*Hyssopus officinalis*) hasonlítják: *Origanu*^m: Wolgemut: *Isophoz hasonlatus fy* (Murmellius: Lexicon: RMGL. 256). Az izsóp és az oregánó illatos gyógy- és fűszernövények, az izsóp gyógyító ereje hasonlít az oregánó hatásához. Mindkettő hasznos torok dagadása ellen: Csapo József így ír az izsópról: „Toroknak belső dagadását, jó ezen fünek főtt vizével gyakran öblögetni” (i. m. 121), a XVI. századi orvosi könyvben ezt olvashatjuk az oregánóról: „Torok dagadasrol” (131/8) „*Fekete gyóparnak ký fachýart leweth veogýed, es azzal mo/fád az torkoth*” (131/20). Mind az izsóp, mind az oregánó hasznos fulladás ellen. Beythe András ezt írja: az oregánó „fulada/f gogit...” (i. m. 69), Csapó szerint: „Fulladozó Ember meg-épül tsak főzzön-meg egy Lót *I/ópot* egy itte vízben 's igya ezt a' vizet” (i. m. 121). Mindkét növény használható ütés vagy esés miatt megdagadt, megkékült testrészek borogatására stb. is.

5. A növény legismertebb elnevezése, a *szurokfű* a XVI. század végén tűnt fel a magyar nyelvben. A *szurokfű* első előfordulása: 1578: *Szuroc fű* (Melius Juhász Péter i. m. 115), további adatok: 1690: *Szuroc fű* (PP.: PaxC. 16: NySz. 1: 1031), 1775: *Szuroc-fű* (Csapo József i. m. 105), 1783: *Szuroc-fű* (Benkő József i. m. 388), 1792: *fzurok fűnek* gr. (Nedeliczi Váli Mihály, Házi orvos szótárrotska. Győrött, 175), 1798: *Szuroc- fű* (Veszelszki Antal i. m. 330), 1807: *Szurokfű* (Magyar fűvész könyv... Debreczenbenn, 352), 1843: *Szurokfű* (Bugát Pál, Természettudományi szóhal-maz. Budán, 416), 1845: *Szurokfű* (Kováts Mihály i. m. 201), 1896: *szorokfű* [helyesen *szurokfű*] (PallasLex. 12: 219).

Az oregánónak „hathatós fűszerszámos szaga, kesernyés erős, de e' mellett kedves fűszerszámos íze van” (Orvosi fűvész könyv mint a' magyar fűvész könyv' praktika része. Debreczenbenn, 1813. 390), „a' Régiéknél olyan közönséges éték-/zer vala, mint ma nálunk a' bors. Nem kedvetlen fű- /zer/zámos /zagjával együtt éles-tsipós íze van” (Mátyus István, Ó és új diaetetica... I—VI. Posonyban, 1787—1793. 4: 469); a *szurokfű* elnevezés erre a jellegzetes illatra utal.

A *szurokfű* 'Origanum vulgare' ma is használatos elnevezés, megtalálható az ÉKsz.-ban, a Magyar szókincstárban (Főszerk. KISS GÁBOR. Bp., 1999. 812 = MSzók.), de az ÉrtSz.-ban már nem szerepel.

A *közönséges szurokfű* (*Origanum vulgare*) elnevezés 1998-ban tűnt fel, a *szurokfű* itt nemzetségnév (*Origanum*). A *közönséges* jelző megkülönböztető szerepű (vö. *francia oregánó*, *krétai oregánó*, *sárgalevelű oregánó* stb.), ezzel a jelzővel azokat a növényeket illették és illetik, amelyek a legismertebbek, leggyakoribbak, vagy amelyeket természettek (PRISZTER SZANISZLÓ, Növényneveink. Bp., 1998. 244).

6. A *szűfű* 'Origanum vulgare' elnevezés meglehetősen későn, csak a XVII. század végén bukkant fel nyelvünkben: 1690: *szű-fűnek* (PP.: PaxC. 16: NySz. 1: 1031), 1775: *Szű-fű* (Csapo József i. m. 105), 1783: *Szű-fű* (Benkő József i. m. 388), 1798: *Szű-fű* (Veszelszki Antal i. m. 330), 1807: *Szűfű* (Magyar fűvész könyv. Melly a' két magyar hazábann találtatható növevényeknek megismerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerént. Debreczenbenn, 352), 1845: *Szűfű* (Kováts Mihály i. m. 201).

A névadás alapja talán az, hogy az oregánót szű ellen használták. Ehhez hasonlóan egyéb illatos gyógy- és fűszernövényeket apró bogarak, rovarok távoltartása céljából alkalmaztak: *borsos keserűfű* (*Persicaria hydropiper*) „Balhákat el-üzi” (Csapo József i. m. 27), *lewendula* „Moly nem közelit oda a' hova ez a' fű tétetik” (uo. 158) stb.

7. DIÓSZEGI és FAZEKAS botanikai névalkotó munkájának eredményeként az oregánó új nevet kapott: *szurokszagú Murvapikk* (Magyar fűvész könyv... Debreczenbenn, 1807. 352).

A „Magyar fűvész könyv” szerzői nemzetségnévként a *Murvapikk* 'Origanum' elnevezést javasolják, mivel „Virágit murva pikkelyek borítják” (uo. 352): *Murva* „Levél forma növés a kotsán' tövénél, vagy a' kotsántalan virág alatt” (uo. 28), „Pikkelyezett... mikor fedelékeny vagy hal pikkely' módjára egymást hátaló pikkelyekből vagy levelekből áll” (uo. 17). DIÓSZEGI és FAZEKAS a *murvapikk* nemzetségnév elé a növény jellegzetes illatára utaló *szurokszagú* megkülönböztető jelzöt illesztette. Az „Orvosi fűvész könyv”-ben az „Igazító Laistrom”-ban a „Régi Nevek” között a *Szurokfű*, a „Megállított Nevek” között a *Szurokszagú Murvapikk* szerepel (Orvosi fűvész könyv mint a' magyar fűvész könyv' praktika része. Debreczenbenn, 1813. 390).

A *szurokszagú murvapikk* — mint növénytani szakszó — kivétel nélkül megtalálható a korabeli értelmező szótárakban (CZF. 3: 1465, BALL 2: 597).

8. A *szárazfű* 'Origanum vulgare' elnevezés feltehetőleg a növény előfordulási helyére utal: „Terem ... szikár, köves helyeken az egész országban” (KARL HOFFMANN — WAGNER JÁNOS, Magyarország virágos növényei. Bp., 1903. 121), megtalálható „Száraz talajon az alhavasi tájig” (HAZSLINSZKY FRIGYES, Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve. Pest, 1872. 242). A *szárazfű* első megjelenése a magyar nyelvben 1775: *Száraz-fű* (Csapo József i. m. 105); további adatok: 1783: *Száraz-fű* (Benkő József i. m. 388), 1845: *Szárazfű* (Kováts Mihály i. m. 201).

9. A *vargamajoránna*, *vargák füve* és *vargák festők füve* 'Origanum vulgare' elnevezések a növény festő tulajdonságára utalnak, és a németből vett tükörfordítások; vö. ném. *Schusterkraut* (WILHELM ULRICH, Internationales Wörterbuch der Pflanzennamen in Lateinischer, Deutscher, Englischer und Französischer Sprache. Leipzig, 1872. 158). „Ennek Lugjával a' gyapjat 's fonalat feketés színre változtatni lehet” (Csapo József i. m. 106).

A *vargamajoránna* elnevezés *majoránna* utótagja a kerti majoránnával (*Origanum majorana*) való közeli rokonságára utal. A *vargamajoránna* első megjelenése: 1578: *Varga Maiorána* (Mélius Juhász Péter i. m. 115), 1783: *Varga Majoránna* (Benkő József i. m. 388), 1792: *varga majoránának* gr. (Nedeliczi Váli Mihály i. m. 175), 1798: *Varga majoranna* (Veszelszki Antal i. m. 330), 1807: *varga* — *Majoránna* (Magyar fűvész könyv... Debreczenbenn, 352), 1845: *Vargamajorána* (Kováts Mihály i. m. 201), 1896: *varga majorána* (PallasLex. 12: 219).

A *vargák füve* 1578-ban tűnt fel a magyar nyelvben: *Vargác füve* (Mélius Juhász Péter i. m. 115), 1775: *Vargák füve* (Csapo József i. m. 105).

A *vargák festő füve* első megjelenése: 1783: *Vargák fehé-füve* (Benkő József i. m. 388), 1798: *Vargák fehé-füve* (Veszelszki Antal i. m. 330). 1896: *vargák festő füve* (PallasLex. 12: 219).

10. A *vadmajoránna* 'Origanum vulgare' szintén a németből vett tükörfordítás, csak a XIX. században tűnt fel a magyar nyelvben; vö. ném. *Wilder Majoran* (HEINRICH MARZELL, Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen. Mit Unterstützung der Preussischen Akademie der Wissenschaften Bearbeitet von HEINRICH MARZELL unter Mitwirkung von WILHELM WISSMANN. I—V. [Fünfter band. Register: Alphabetisches Verzeichnis.] Leipzig, 1943—1958. 3: 455). A névadás alapja az, hogy a *vadmajoránna* 'Origanum vulgare' közeli, kertben termesztett rokonától megkülönböztesse: *kerti majoránna* (*Origanum majorana*). Első megjelenése: 1896: *vad Majorána* (PallasLex. 12: 219), 1998: *vadmajoránna* (PRISZTER SZANISZLÓ i. m. 244).

11. Az oregánó különböző magyar nevei legtöbb tájszótárunkban nem találhatók meg (Tsz., MTsz., FTsz., OrmSz., SzlavSz., SzamSz.), a SzegSz., említi a *fekete gyopár* nevet mint teljesen kihalt, 1850 előtti forrásokban előforduló szót (*fekete Giopar*: 1: 418), valamint az ÚMTsz.-ban találunk egyetlen adatot: *fekete gyopár* (Borzavár, Zirc 2058: 162: ÚMTsz. 2: 328) elnevezésre.

A növényntani szakirodalomban jóval több népnyelvi elnevezést említ JÁVORKA SÁNDOR, az előfordulási hely megjelölése nélkül: *Vadmajoránna, kasbók, szurokszagú fű, balzsamag* (Magyar Flóra (Flora Hungarica). Bp., 1925. 887).

12. Az *oregánó* nemzetközi szó; vö. olasz *Origano*, német *Oregano*, angol *oregano*. Az *Origanum* a görög *origanon*, *origanos*, *oreíganos*, *oreíganon* szóból származik, eredete ismeretlen (HELMUT GENAUST, Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Basel, Stuttgart, 1976. 272).

Napjaink egyik legdivatosabb fűszerét a 90-es évek elején megjelent szakácskönyvek még *szurokfű* néven említik: 1991: *Szurokfű* (A főzés alapanyagai. Bp., 1991. 52). Ezt követően idegen nyelvi hatásra (hiszen szakácskönyveinket többnyire németből, angolból, ill. olaszból fordították) feltűnik az *oregano* elnevezés: 1995: Pizza a tenger gyümölcseivel, összetevője „morzsolt *oregano*” (Pizzák, piték, rizottók Bp., 39), 1988: *Oregano, friss oreganótő, oreganóval* (A család konyhája. Varázslatos fűszerek. Bp., 36, 37), 1998: *oregánó* (PRISZTER SZANISZLÓ i. m. 244), 1999: *oregano* (MSzók. 813), Csirke vadász módra elkészítéséhez: „1/2 kiskanál szárított *oregano*” szükséges (Le Cordon Bleu Főzőiskola ingyenceknek. Olasz konyha. Bp., 47), 2000: görög parasztsaláta öntetének összetevője „1 csapott mk. szárított *origano* (*szurokfű*)” (Lajos Mari — Hemző Károly: 66 Saláta. Bp., 38), 2001: Csípős pepperonis pizzához szükséges: „1 teáskanál száraz *oregano*” (Fűszer enciklopédia. Bp., 199). Néhány kivételt azért napjainkban is találunk, egy-egy szakácskönyvben felbukkannak a növény régi elnevezései, a *szurokfű* és a *vadmajoránna*: 2001: „*szurokfű* vagy *vadmajoránna*” (Max Mundi: Saláták. Bp., 33); a cukkinis lepényhez „1/2–1 kiskanál szárított *szurokfű*” szükséges (Renate Kissel: Fűszerek és gyógyfüvek. Bp., 44).

Az *oregánó* elnevezést sem a HSz., sem a HKSz., sem a „Magyar helyesírási szótár” (a Magyar Tudományos Akadémia szabályai szerint. Bp., 1999.) példaanyaga nem tartalmazza.

Az *oregánó* fűszernévvel éttermek étlapjain (elsősorban pizzafűszerként), üzletek fűszerkínálata között (pl. Kotányi *Oregano* — morzsolt), kertészetekben (a növényt csak *oregano* néven árulják) és szakácskönyvekben gyakran találkozunk. Az elnevezésen egyértelműen érződik, hogy idegen eredetű közszó, a AkH. szerint „idegen írásmód szerint írt közszavakhoz” toldalékos alakban a végső *o* helyett *ó*-t írunk (vö. *allegro, allgeróban*) (216). Eszerint az *Origanum vulgare* elnevezése: *oregano*, toldalékos alakja: *oreganót*. PRISZTER SZANISZLÓ „Növényneveink” című szótára (244) ajánlja az *oregánó* írásmódot. A szótár elején található „A magyar növénynevek helyesírási szabályai” azt mondja: „Az idegen eredetű, de már meghonosodott egyszerű nemzetségneveket magyarosan írjuk” (pl. *filodendron, fikusz, bukszus*: uo. 14). PRISZTER SZANISZLÓ ennek megfelelően ajánlja az *oregánó* írásmódot.

VÖRÖS ÉVA